

Bryologisch verslag van het voorjaarskamp naar Zeeuws-Vlaanderen in 2006

Dick Haaksma & Marleen Smulders

Inleiding

Nog niet eerder waren we met de werkgroep in Zeeuws-Vlaanderen. De meeste opgaven in de databank zijn van begin jaren 80 van de vorige eeuw of van eerdere datum en zijn vooral afkomstig van Pieter Roorda van Eysinga. Na zijn dood is er nauwelijks nog geïnventariseerd in dit deel van Nederland. Dat was dan ook de belangrijkste reden dat voor deze locatie was gekozen voor het voorjaarskamp. Het moest voor ons niet moeilijk zijn om nieuwe stippen op de kaart te krijgen. Zeeuws-Vlaanderen is het enige deel van de provincie Zeeland, dat niet aan tenminste drie zijden door het water wordt omsloten. In het midden ligt natuurgebied de Braakman, een oude zeearm, die grotendeels is ingepolderd. Tot ca. 1950 verdeelde deze zeearm Zeeuws-Vlaanderen in een oostelijk en westelijk deel. Onze excursiedoelen liggen verspreid over heel Zeeuws-Vlaanderen.

Donderdag 4 mei

De camping Sattva in Philippine, net onder Terneuzen, voldoet aan datgene waarvan de meesten van ons wel gecharmeerd zijn: een bescheiden camping, rustig, natuurlijk ingericht met enkele vijvers, bosjes en hoekjes groen, waar kleine weiltes worden benut als staanplaats. Een parkachtige omgeving in iemands achtertuin. Prima geregeld.

Vrijdag 5 mei

Locatie 1 (040 / 372)

De vorige avond was al duidelijk geworden dat voor de bryologen enkele zaken nog niet prima geregeld waren, zodat we eerst de kaart moesten bekijken om een beeld te krijgen van de mogelijk bryologisch interessante gebieden. Maar daar was Lucien Calle, ons lid uit Terneuzen. Al snel bleek dat we volledig blind konden varen op zijn opmerkelijke kennis van de regio.

Ons eerste bezoek gold het reservaat De Braakman. Deze ingedijkte zeearm is voor een deel met loof- en naaldhout aangeplant. Er zijn nog restanten van vroegere kreken, waarlangs Vlieren en Wilgen opschieten en andere delen zijn open grasland gebleven. Op deze prachtige voorjaarsdag werden we daar verwelkomd door een miauwende Bui-zerd en een koppel Patrijzen dat niet van onze komst onder de indruk was en rustig wegliep. Het beoogde km-vak bestond uit natte en drogere weiden, gemengde loofbosjes, een beetje grassige zandplaat, open water en wat rietvelden. Een mooi variabel en overwegend vochtig terrein. Op een van de natte weiden troffen we een zeer grote populatie *Climacium dendroides* aan met daar tussen grote plakken lichtgroene *Aulacomnium palustre*. Ook zagen we Riet-, Moeraswespens- en Keverorchis en her en der een aantal plantjes Rondbladig wintergroen. In het gemengde loofbos werden een aantal epifyten gescoord, waaronder *Cryphaea heteromalla*, *Ulota phyllanta* en *Zygodon conoideus*. Een ander weiland, met een zure bovenlaag, leverde enkele veenmossen op waaronder *Sphagnum subnitens* met daartussen *Dicranum bonjeanii* en aan de rand stond een mooie strook *Brachythecium mildenianum*. Her en der stonden ook wat vlieren

Locatie 7: Bos van Erasmus. Jong essenbos met moslaag van *Thamnobryum* (foto: Rienk-Jan Bijlsma)

en wilgen zodat we Arno in de voor hem natuurlijke pose, d.w.z. rondkruipend tussen takken en stammen op circa 3 meter hoogte, konden observeren, rondspeurend naar de door hem zo geliefde soorten. Op een zanderig stuk vonden we *Racomitrium canescens* var. *canescens*. Tot vreugde van Lucien troffen we verschillende voor de Braakman tot nu toe onbekende mossoorten aan. In totaal bleken er 14 soorten niet eerder gevonden te zijn, waarvan er 5 zelfs nieuw voor Zeeuws-Vlaanderen waren, te weten *Cirriphyllum piliferum*, *Dicranum bonjeanii*, *Orthotrichum pulchellum*, *O. striatum* en *Zygodon conoideus*. Vier soorten van deze excursie staan als kwetsbaar op de rode lijst (*Brachythecium mildeanum*, *Climacium dendroides*, *Dicranum bonjeanii* en *Sphagnum subnitens*). Er zijn echter ook een aantal bekende soorten niet door ons teruggevonden, waaronder *Tortula protobryoides*, *Tomentypnum nitens* en *Rhizomnium pseudopunctatum*. Verder trokken rood-witte linten

onze aandacht, die stukken van de paden hadden afgezet. Dat bleek ter bescherming te zijn van de in de grond nestelende zeer zeldzaam Zwart-rosse zandbij (*Andrena clarchella*), die in dit natuurgebied de grootste kolonie van Nederland herbergt (Calle & Dobbelaar 2005). Terwijl we de lunch nuttigden waren de ganzen redelijk luidruchtig aan het converseren. Dat samen met de aankomst van twee Zilverreigers en de zomerse dag maakte de sfeer lichtelijk exotisch.

Locatie 2 (056 / 362)

De tweede locatie betrof de Fortdijk, een dijkje vlakbij het dorpje Koewacht. Bryologisch gezien wat minder qua aangetroffen soorten, floristisch gezien wel van belang. Het bezoek was dan ook redelijk kort. De meest in het oog springende soort was *Phascum cuspidatum*.

Locatie 3 (056 / 361)

De derde stek die we bezochten lag in de directe omgeving van het dorpje Koewacht en bestond uit enkele populieren- en vlierbosjes waarin een aantal poelen waren uitgegraven. Tussen 'het mossen door' werd regelmatig melding gemaakt van bijzondere waarnemingen, de eerste Daggpauwoog, Atalanta en Koninginnepage. In Gerard Vos, die met zijn Trudie meeliep, bleek een goed natuurfotograaf te schuilen want hij wist steeds juist deze waarnemingen vast te leggen op de digitaal gevoelige plaat. Wat mossen betreft wisten we ook een aardig soortenlijstje bijeen te scharrelen, maar geen echt spectaculaire soorten, hoewel er enkele toch nieuw voor Zeeuws-Vlaanderen bleken te zijn: *Ortbotrichum pulchellum*, *Poblia wahlenbergii* en *Radula complanata* en verder *Syntrichia laevipila*, die als kwetsbaar op de Rode Lijst staat.

Locatie 4 (054 / 361)

De vierde en laatste locatie van die dag was ook in Koewacht. Het was een boomgaard, een weite met een grote poel en een (helaas te droog) bosje. Deze behoorden bij een boerderij, waarvan de bewoners kennissen van Lucien waren. Naargelang de dag vorderde, bleek dat onze gids bijna de hele bevolking van Zeeuws-Vlaanderen tot zijn vriendenkring mocht rekenen, hetgeen wel handig is bij onze excursies. De gebouwen en andere stenige optrekjes leverden nog een paar steensoorten op, waaronder *Syntrichia montana*, en langs de poel groeide *Atrichum tenellum*, een soort, die van Zeeuws-Vlaanderen nog niet eerder opgegeven was. We sloten de dag af op een terrasje naast de boerderij met ijs en een enkel drankje. De avond werd genoeglijk in gemêleerd gezelschap doorgebracht waarbij zoals gebruikelijk de overeenkomsten en tegenstellingen tussen Lichenologen en Bryologen nog eens uit de doeken werd

Locatie 7: Bos van Erasmus: Oude bosstrook met essenhakhoutstomp (foto: Rienk-Jan Bijlsma)

gedaan. Hetgeen, al even gebruikelijk, een aantal amusante gesprekstema's opleverde.

Zaterdag 6 mei

Locatie 5 (020 / 379) + locatie 6 (019 / 379)

Rond een uur of negen stond iedereen weer paraat om aan de slag te gaan. De groep van gisteren was verder aangegroeid, zodat we met 24 personen op pad togen, wellicht een wat grote groep. Het eerste bezoek gold een natuurreservaat genaamd De Zwarte Polder, een duingebied, waarvan we hoge verwachtingen hadden. Op een vlak begrast zandig terrein, begraasd door schapen, keken we wat rond en ondanks intensief speurwerk aan de randen vonden we niet meer dan *Kindbergia praelonga* en *Brachythecium rutabulum*. Lucien had contact gehad met de beheerder van het gebied. In verband met het broedseizoen, mochten we echter alleen het pad volgen dwars door de struwelen, zodat het goed bekijken van het vlakke deel niet mogelijk was. De voluit zingende nachtegaal deed in ieder geval zijn best om het gebrek aan soorten te compenseren evenals het weer wat ook nu zomers aandeed. Aan het eind van de wandeling gaf de streeplijst het onwaarschijnlijke getal van 14 soorten aan hetgeen een aantal beteuverde gezichten opleverde. De befaamde vlierstruwelen hadden de geest gegeven en hun naakte stammen en takken lagen als verbleekte beenderen tussen de duindoorns, RIP. De meest bijzondere soorten waren *Homalothecium lutescens*, *H. sericeum* en *Rhynchostegium megapolitanum*.

Terwijl een klein groepje achterbleef op een plaat, keek de rest al lunchende van een ruime afstand toe en vroeg zich af wat de daar knielende collega's toch wel in vredesnaam gevonden konden hebben. Dat bleek *Hennediella heimii* te zijn. Op de terugweg naar het parkeerterrein werd nog eens gebukt in de berm en afgedaald in een slootje, zodat de soortenlijst nog wat groeide met algemene soorten. In het aangrenzende

km-hok bekeken we nog een halfverhard terrein van een fietsparkeerplaats en enkele bomen langs het pad. Dit leverde ook nog een kort soortenlijstje op waarbij we onder meer *Bryum algovicum* konden noteren.

Locatie 7 (019 / 376)

De tweede locatie van de dag betrof een natuurreservaatje aangeduid met de naam de Knokkert en het Bos van Erasmus. Het informatiebordje gaf aan dat je hier naar boomkickers kon komen luisteren, maar Lucien wist ontvullend op te merken dat deze helaas waren verdwenen.

Over bryologische verrassingen gesproken, nu dit was er een. Het reservaatje maakte de schamele lijst van De Zwarte Polder meer dan goed. Niet direct in aantal maar wel in soorten. Essenhakhout en opgaand essenbos zijn en blijven toch erg interessant. Al vrij kort na aankomst troffen we op de bodem en boomvoeten een overweldigende hoeveelheid *Thamnobryum alopecurum* aan, vergezeld van de draadunne *Oxyrrhynchium pumilum*. Op veel essenknotten groeide rijkelijk *Homalothecium sericeum* en *Isothecium alopecuroides*. Al snel vlogen de mossoorten Jo van Meurs om de oren die rap de hem toevertrouwde streeplijst moest aankruisen om dat bij te houden. Toen Arno *Anomodon viticulosus* aantrof op een oude essenknot, klitte eenieder daar bijeen zodat ook Jo even rust kreeg. Deze soort bleek op nog vier andere essenknotten te groeien in weelderige populaties. Met deze fraaie vondst steeg de verwachting naar meer mooie soorten. Misschien overdreven om te stellen dat de adrenalinepomp bij iedereen aansloeg, maar je merkte de verhoging van spanning en verwachting. De vondst van *Cololejeunea minutissima* door Bart in het essenbos gaf het enthousiasme nog een extra impuls. Dit levermosje troffen we hier op maar liefst zeven bomen aan, wat toch wel uniek mag worden genoemd. Deze soort werd voor het eerst in Nederland gevonden in 1987, waar het groeide in de Biesbosch op een wilgentak (Van der Pluijm 1991). Het

duurde daarna enkele jaren voordat een tweede melding kwam, maar inmiddels is ze van zo'n 15 plaatsen in Nederland bekend (website BLWG). Andere aardige soorten van het essenbos waren onder meer *Metzgeria fruticulosa*, *Cryphaea heteromalla* en *Ulota phyllantha*.

Locatie 7: Bos van Erasmus. *Cololejeunea minutissima* (foto: Rienk-Jan Bijlsma)

De vondst van een aantal plantjes van Adertong is floristisch gezien net zo mooi of mooier dan die van *Cololejeunea*, maar werd slechts door floristisch ingewijden op waarde geschat.

Enkele tientallen Keverorchissen vervolmaakten het beeld van dit reservaatje verder. Meerdere mooie soorten completeerden de streeplijst voor dit stukje natuur. In totaal leverde deze locatie 52 soorten op, waarvan er vijf nieuw waren voor Zeeuws-Vlaanderen: *Brachythecium populeum*, *Cirriphyllum piliferum*, *Cololejeunea minutissima*, *Metzgeria fruticulosa* en *Oxyrrhynchium pumilum*. Vijf

soorten die we in dit bos vonden, staan op de Rode Lijst.

Locatie 8 (015 / 365)

De laatste locatie die deze dag werd aangedaan betrof een terreintje aan het Zwin, de Kievittepolder. Het is een duingebied met zoetwaterplassen en enkele oude vlierstruiken. We troffen hier een prachtige populatie *Ulota phyllantha* aan op een horizontale stam van een Vlier, die helemaal bedekt was met deze soort. Verder enkele aardige, maar niet zo zeldzame epifyten, waaronder *Metzgeria furcata*, *Radula complanata* en *Orthotrichum pulchellum* en langs de plassen stond *Aneura pinguis*. Lucien kon hier weer geregeld krijgen dat we onze auto's gratis konden stallen bij het bezoekerscentrum. Toch wel heel erg prettig als je iemand bij je hebt die de niet alleen de omgeving, maar ook zo'n beetje alle voor ons belangrijke beheerders kent. We namen aan het eind van het bezoek hier afscheid van Lucien die voor zijn assistentie beloond werd met een flesje wijn, hetgeen natuurlijk maar een symbolisch geschenk kon zijn voor hetgeen hij voor ons gedaan en geregeld had. Lucien, nogmaals onze hartelijke dank! Nadat iedereen na 'thuiskomst' op de camping had gegeten en nagebuurt begon om 20.00 uur de geplande jaarvergadering die deze keer in de open lucht werd gehouden en tot ruim na het invallen van de duisternis voortduurde. Onze secretaris, die bij een olielampje zijn notulen op een papiertje zat te kriebelen en dientengevolge wat minder aan de duisternis gewend was, stelde aan de voorzitter de vraag: "Zijn ze er nog?", waarbij hij in het donker voorzichtig onze kant op bliekte.

Zondag 7 mei

Locatie 9 (065 / 365)

Op zondagmorgen gingen veel leden naar huis, zodat slechts een beperkt gezelschap naar de Kriekeputten bij Hulst reed om daar in het Vlaams district 'een hokje te doen'.

Ledenvergadering in de open lucht... (foto: Rienk-Jan Bijlsma)

Het hok was redelijk gevarieerd met plassen, greppels, ruderaal terreinen, en gemengd (droog) loof/ naaldbos. Daardoor konden we een redelijk aantal soorten (68) noteren. In dit deel van Zeeuws-Vlaanderen ligt een laag dekzand, waardoor we vooral soorten vonden, die voor Nederland weliswaar algemeen, maar voor Zeeuws-Vlaanderen redelijk zeldzaam zijn. Zo konden we de soortenlijst voor het weekend nog uitbreiden met onder meer *Calliergon cordifolium*, *Calyptogeia fissa*, *C. muelleriana*, *Campylopus introflexus*, *C. pyriformis*, *Philonotis fontana*, *Plagiothecium nemorale*, *Polytrichum juniperinum*, *Poblia lescuriana* en *Pseudotaxiphyllum elegans*. En verder nog drie soorten, die zelfs helemaal nieuw voor Zeeuws-Vlaanderen waren, te weten *Bryum tenuisetum*, *Dicranum montanum* en *Pleuridium subulatum*. Om ongeveer 13.00 uur sloten we de excursie af en namen we afscheid.

Deelnemers

Margriet Bekking, Martin Busstra, Rienk-Jan Bijlsma, Lucien Calle, Heinjo During, Joke Gutter-Tamis, Dick Haaksma, Matthijs van Hoorn, Peter Hovenkamp, Gerda en zoon Pieter, Dick Kerkhof, Joop Kortselius, Jurgen Nieuwkoop met dochter Jasmijn, Jan Pellicaan, Arno van der Pluijm, Ton Rozemeijer, Marleen Smulders en Jo, Bart van Tooren en Sylvia, Trudie Vos en Gerard.

Locaties

1. Gem. Terneuzen, Braakmanpolder, Noorderboschen. Gemengd loofbos, krekten, natte en droge weilanden (SBB), 5 mei 2006, 040 / 372
2. Gem. Terneuzen, Fortdijk, ten noorden van Koewacht. Dijk en greppel langs verharde weg (SBB), 5 mei 2006, 056 / 362
3. Gem. Terneuzen, Koewacht, Boschkreek. Jong loofbos met veel Vlierstruiken. Enkele poelen (Particulier), 5 mei 2006, 056 / 361
4. Gem. Terneuzen, Koewacht. Erf en weiland en bosje rondom boerderij, inclusief stenige

- substraten en poel (Particulier), 5 mei 2006, 054 / 361
5. Gem. Sluis, Cadzand. Stenige fietsparkeerplaats en berm van verharde weg met sloot (Waterschap Z.VI.), 6 mei 2006, 020 / 379
 6. Gem. Sluis, Cadzand. Natuurreservaat Verdronken Zwarte Polder. Brakke polder en duinstruweel met Duindoorn en enkele oude Vlieren. Berm en sloot langs verharde weg (Het Zeeuwse Landschap), 6 mei 2006, 019 / 379
 7. Gem. Sluis, Bos van Erasmus en De Knokkert in Strijdersgatpolder. Oud essenhak-hout, jong opgaand Essenbos met enkel Esdoorns (SBB), 6 mei 2006, 019 / 376
 8. Gem. Sluis, Cadzand, Kievitte Polder. Binnenduingsgebied met zoetwaterplassen en enkele vlierstruiken (Het Zeeuwse Land-schap), 6 mei 2006, 015 / 377
 9. Gem. Hulst, Clinge Polder, Kriekie Putten. Droog gemengd naald/loofbos op zandige bodem. Vijsvijver en plassen, sloten en ruderaal terrein (SBB), 7 mei 2006, 065 / 365
 10. Philippine, camping en directe omgeving (Particulier), 5 mei 2006, 041 / 367

Rodelijstsoorten en nieuwe soorten voor Zeeuws-Vlaanderen

Er zijn gecontroleerde opgaven ontvangen van Rienk-Jan Bijlsma, Heinjo During, Joop Kortselius, Jurgen Nieuwkoop, Arno van der Pluijm, Ton Rozemeijer, Marleen Smulders en Trudie Vos.

Rodelijstsoorten zijn vetgedrukt. Microscopisch gecontroleerd materiaal is onderstreept; ! = fertiel.

Anomodon viticulosus 2, *Atrichum tenellum* 4, *Brachythecium mildeanum* 1, *Brachythecium populeum* 2, 10, *Bryum tenuisetum* 2, *Cirriphyllum*

piliferum 1 2, *Climacium dendroides* 1, *Cololejeunea minutissima* 7!, *Dicranum bonjeanii* 1, *Dicranum montanum* 9, *Isothecium alopecuroides* 2, *Metzgeria fruticulosa* 2, *Ortbotrichum pulchellum* 1! 3! 7! 8!, *Ortbotrichum striatum* 1! 7!, *Oxyrrhynchium pumilum* 2, *Pleuroidium subulatum* 2!, *Pohlia wahlenbergii* 3, *Radula complanata* 3 7! 8 9, *Sphagnum subnitens* 1, *Syntrichia laevipila* 3! 7! 8, *Zygodon conoideus* 1 2.

Literatuur

BLWG (2007) Voorlopige verspreidingsatlas van de Nederlandse mossen. Bryologische & Lichenologische Werkgroep van de KNNV.

Calle L. & S. Dobbelaar (2005) De Zwart-rosse zandbij in Braakman Noord. De Steltkluit 2, april 2005.

Van der Pluijm A. (1991) Enkele voor Nederland nieuwe blad- en levermossen in de Biesbosch. Lindbergia 16: 28-34.

Auteursgegevens

D. Haaksma, Postbus 832, 5280 AV Boxtel

M. Smulders, Looierstraat 40, 5684 ZN Best
(m.smulders@xs4all.nl)

Abstract

Bryological report of the spring meeting 2006 in Zeeuws-Vlaanderen.

The bryophyte flora of Zeeuws-Vlaanderen (province Zeeland, south-western Netherlands) was investigated during a meeting of the society, spring 2006. A total number of 115 mosses and 16 liverworts was recorded, including 9 species from the Red List. The most remarkable finds were *Anomodon viticulosus*, *Cololejeunea minutissima*, *Dicranum bonjeanii* and *Metzgeria fruticulosa*.